

Takács Róbert: Politikai újságírás a Kádár-korban *Hatalom és újságírás viszonya, 1956–1988.*

(Budapest, Napvilág Kiadó – Politikatörténeti Intézet, 2012. 376 oldal,
ISBN 978 963 338 064 8)

Takács Róbert könyve egy olyan korba vezet az olvasót, amelyben tömegkommunikáció eszközeit kizárólag az állampárti vezetés birtokolta, és azokat saját hatalmi-ideológiai céljainak szolgálatába állította; egy olyan korba, amelyben „a legnagyobb napilap még 700 000 példányban jelent meg, volt olyan hetilap, amelyből egymillió példányra volt igény, és a vasárnap esti politikai műsort (A Hét) akár hárommillióan is követték: családok tízezrei igazították hozzá a telekről hazaindulás időpontját”. (7.) A kötet olyan sajtótörténet, amely elsősorban a politikatörténethez sorolható, de intézménytörténeti, szociológiai szempontok is érvényesülnek benne. A mű az állampárti hatalom és a sajtó kapcsolatának bonyolult összefüggéseit igyekszik megvilágítani, eközben nem az újságírás és az állami- és pártvezetés konfliktusainak a feltárása az elsődleges célja, hiszen viszonylag ritkán fordult elő, hogy valamelyik sajtóban megjelent írásból ügy lett, ezért az összeütközést eredményező esetek kiemelése az egész kapcsolatrendszer torzított bemutatását eredményezné. Ennek a csapdának az elkerülésére figyelmeztet az a tény is, hogy a Kádár-korszakban cenzúrahivatal nem működött ugyan, ennek ellenére a hatalom végig biztosította a lojális újságírás monopóliumát. Ez pedig feltételezte a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezetése és a sajtóban dolgozók közötti érdek- és/vagy nézetazonosságot.

A kötet 12 fejezetre tagolódik. A témát és a megválaszolandó kérdéseket megjelölő bevezető után, a második fejezet a „szocialista nyilvánosság” kérdését vizsgálja, annak jelentését és változását, a különböző nyilvánosság elméleteket a jó 30 évet átélő korszak vonatkozásában. A szerző megállapítása szerint a Kádár-kor politikai képe nem volt mozdulatlan, ennek megfelelően a korszak nyilvánossága is változáson ment át. A szocializmus alapjait nem tagadó alternatív nézetek a nyilvánosságban – bizonyos fórumokon – kifejezésre juthattak, de a párt elvárta, hogy azokat a marxista kritika „helyre tegye”. A „szocialista nyilvánosságot” is – hasonlóan a „szocialista demokráciához” – a polgári ellentétjeként értelmezték, amely „formális, nem biztosítja a tömegek valódi beleszólását.” A korban egyre több téma vált vitathatóvá, de az alapkérdések végig tabuk maradtak. Ilyen értelemben alkalmazza a szakirodalom a „félnyilvánosság” vagy „szimulált nyilvánosság” kifejezéseket, amikor a tömegkommunikációnak az volt a feladata, hogy úgy tegyen, mintha a közvéleményt jelenítené meg. A sajtószabadság biztosítását a szocialista alkotmány is tartalmazta. A hatalom a sajtószabadságot úgy értelmezte, hogy annak szükségzerűen korlátai vannak, amennyiben az addig terjedhet, amíg nem ütközik a társadalom (értsd: az állampárt által meghatározott) érdekeivel. A sajtószabadság kérdésében a nemzetközi kapcsolatok jelentőségének növekedésével a Kádár-rendszer is egyre többször szorult magyarázkodásra Nyugaton, hiszen belföldön a „kapitalista” sajtótermékek igencsak korlátozottan voltak hozzáférhetők, míg fordítva nem voltak akadályok.

A harmadik fejezet a tömegkommunikáció szerkezetét és magukat a sajtóorgánumokat vizsgálja. Meghatározó szempont volt, hogy újság (kiadó) magánszemély tulajdonában nem állhatott, országos hatókörű orgánumok indításához pedig kifejezetten a pártvezetés engedélye volt szükséges. Nem lehet teljesen egyetérteni Takács azon megállapításával, hogy a lapstruktúra a társadalmat annak politikai, társadalmi és gazdasági egyesületeinek „prizmáján” keresztül tükrözte, hiszen az egyesületi struktúra sem spontán szerveződés révén, hanem az állampárt kivánalmainak megfelelően alakult ki. Később Takács is megállapítja, hogy a sajtóirányítás a lapstruktúra formálásában is politikai szempontokat érvényesített. Új lap indítását elsősorban a sajtót felügyelő szervek kezdeményezhették, vagy akkor volt esély lapalapításra, ha azt valamely „társadalompolitikai céllal” lehetett megindokolni. Viszonylag könnyebben kaptak engedélyt a helyi pártbizottságok felügyelete alá tartozó üzemi-egyesületi lapok. Az Agitációs és Propaganda Bizottság időről időre felülvizsgálta a lapstruktúrát, de ezek a revíziók egyszer sem eredményeztek látványos átalakítást. Az állami dotáció rendszere és a piaci viszonyok hiánya is a kialakult szerkezet fenntartásának irányába mutatott. Az árképzést is a vezető párttestületek határozták meg, a politikailag fontosnak ítélt sajtótermékek esetén jóval a költségszint alatt. A különböző nyomtatott termékek száma, kisebb visszaesésekkel, növekvő tendenciát mutatott, a korszak végére elérte a másfél ezret is. Az MSZMP vezetése előszeretettel hivatkozott ezen számadatakra, amikor külföldön a hazai sajtószabadság érvényesülését kellett bizonygatnia.

A negyedik fejezet a sajtóirányítás szervezetével foglalkozik. Amint már fent volt róla szó, nem volt külön cenzúrahivatal, ugyanakkor több intézménynek is elsődleges feladata volt a tömegkommunikáció tartalmi irányítása. Közvetlenül a sajtó irányításával a Politikai Bizottság és a Titkárság foglalkozott. A pártnak kifejezetten a tömegkommunikáció irányítására felállított szervei voltak az Agitációs és Propaganda Bizottság és a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztálya. Az állam részéről a Tájékoztatási Hivatalnak volt elsősorban feladata a sajtóirányítás, befolyásban azonban elmaradt a párt szervei mögött. Emellett az egyes minisztériumok is rendelkeztek sajtóosztályokkal. A kulturális minisztériumé részt kapott a kulturális lapok engedélyeztetésében. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége az újságírók kinevelésében játszott szerepet, újságíró ugyanis az lehetett, aki a Szövetség tanfolyamait elvégezte. A sajtóirányításban kitüntetett helyet foglalt el az MSZMP ifjúsági szerve, a KISZ és a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT), amelyek jelentős lapgazdaként saját lapjaikat felügyelték. A hírek szelektálásában és elosztása révén a Magyar Távirati Iroda is döntően befolyásolta a lapok tartalmát.

Az ötödik fejezet azt kísérli meg bemutatni, hogyan nézett ki az előzőekben ismertetett szervek együttműködése. Megismerhetjük a különböző szerkesztői tájékoztatók rendszerét, a főszerkesztő egyszemélyi felelősségének jelentőségét. Az újságírókat – főleg a vezető beosztásokat – „beavatták”, partnerként kezelték, és ezáltal mintegy a rendszer részévé tették. Az újságírók kiválasztásának és nevelésének meghatározott rendje mellett az értékelés mint utólagos cenzúra, valamint az öncenzúra is részét képezte annak a mechanizmusnak, amely által biztosítva volt, hogy csak az elvárt tartalmak jelenjenek meg. Az egymás hatáskörét átfedő szervek közötti együttműködés nem volt hibátlan, s ez néha valamiféle korlátozott mozgásteret eredményezhetett az újságírók számára. Köszönhetően az összetett, többlépcsős szűrőrendszernek, viszonylag ritkán került sor már megjelent sajtótermék utólagos betiltására és bezúzására.

A hatodik fejezet a tájékoztatáspolitikai elveinek alakulását, a pártvezetés tájékoztatásról vallott nézeteinek a változását és az azt kiváltó körülményeket vizsgálja a korabeli dokumentumok alapján. A második fejezethez hasonlóan itt is a politikai ideológia elméleti megközelítése

dominál. A szerző alapos filológiai elemzésnek veti alá az egyes pártdokumentumokat, és helyenként talán túlzott jelentőséget tulajdonít egyes fogalmak használatában vagy a kifejezés-módban tapasztalható változásoknak. Azok nem feltétlenül arra utalnak, hogy érezhető változások következtek volna be a gyakorlati tájékoztatáspolitikában. A címben szereplő újságírás közelebbi vizsgálatára ebben a fejezetben kerül sor. Megismerhetjük, milyen területekre osztható fel a Kádár-korszak újságírása, és a szerző bemutatja a belföldi, a külföldi és a gazdasági újságírás tulajdonságait, speciális jellegzetességeit, amelyek részben a rendszer szabta keretektől adódtak.

A hetedik fejezet az újságíró-társadalom szerkezetét vizsgálja, az újságírók korösszetételét, iskolai végzettségét, származását, eredeti foglalkozását, ezen ismérvek változását a három évtized során; továbbá a szelekció és a politikai megbízhatóság kérdését, az újságírás és a politika közötti összefonódások és a kölcsönös átjárás lehetőségét. Utóbbira mindkét irányba lehet példákat hozni, de általában nem volt jellemző, hogy az újságírókból vezető pártpolitikusok váltak volna.

A nyolcadik fejezet témája az újságírók és a normák. Az elvárások megkövetelték a „szocialista elkötelezettséget”, ennek gyakorlati, az újságírói munkában való megvalósításához azonban az újságírók nem rendelkeztek minden esetben egyértelmű útmutatással, ami olykor dilemmákhoz, konfliktusokhoz vezetett. A korszak újságírói túlnyomó többségükben baloldali elkötelezettségűek és a pártállamhoz lojálisak voltak, de a normakövetésben a meggyőződés mellett a karrierépítés és a pragmatizmus is szerepet játszhatott.

Az utolsó előtti fejezet – ismételtelen – elsősorban pártdokumentumok alapján – a sajtó irányítóinak az olvasóról, a közvéleményről alkotott nézeteit igyekszik felvázolni. Az olvasó alapvetően meggyőzendő, nevelendő lény maradt, de a közvélemény visszacsatolásai bizonyos mértékben a sajtóirányítást is az egyes olvasórétegek eltérő igényeinek a figyelembevételére ösztönözték, ami a sajtótermékek kínálatának némi gazdagodását eredményezte.

Az utolsó fejezetben a szerző a kádári sajtóirányítás belső korszakhatárainak meghúzására tesz kísérletet, és azt vizsgálja, mennyire a struktúra, és mennyire a sajtóirányításban szerepet játszó személyek voltak meghatározók. Megállapítása szerint a sajtóirányításnak nem volt olyan meghatározó figurája, mint amilyen Aczél György volt a kultúrpolitikában.

A szerző monográfiájához felhasználja a tömegkommunikációról szóló korabeli cikkeket, tanulmányokat, az MSZMP kongresszusainak és vezető szerveinek kiadott dokumentumait, a Magyar Országos Levéltár, a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára vonatkozó iratait, továbbá interjúkat, visszaemlékezéseket.

Takács Róbert munkája értékes hozzájárulás a 20. század magyar történelme leghosszabb korszakának tudományos megismeréséhez. Az olvasó többet kap, mint amennyire a cím alapján számíthat: korántsem csak a politikai újságírás, hanem a Kádár-korszak tájékoztatáspolitikája és annak minden jelentős szereplője több szempontból is bemutatásra kerül.

PAÁL VINCE